

• UTÓSZÓ •

•

•

•

Előzmények

A szépen zengő pelikánmadár – ezzel a címmel jelent meg 1986-ban a jugoszláviai magyar népmesék gyűjteménye az újvidéki Forum Könyvkiadónál (a székelykevei Péter László illusztrációival, a fedőlapot Maurits Ferenc tervezte). A meséket Penavin Olgának az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában kiadott, jugoszláviai gyűjtéseket felölelő kétkötetes szaktudományos közléséből Jung Károly válogatta, és utószóval is ellátta a könyvet. Nyolcadmagammal „szelídítettük” a meséket a bevált mintákat követve mesenészszerűsítő irodalmi nyelvi formára (a mesélők: Ács Károly, Bognár Antal, Brasnyó István, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Gion Nándor, Németh István, Pap József).

Ha nem csal az emlékezetem, alighanem ennek a könyvnek a friss megjelenéséhez kötődően a Szenteleky Napok az évi műsorának színesítésére a dél-bánáti Hertelendyfalváról a kiadó szíváci fellépésre meginvitálta az egyik mesemondót, Erős Istvánné Kovács Terézt, akinek már az édesanyja, Julianna is kiváló mesefa volt. Penavin Olga ez alkalommal hívta fel rá a figyelmemet, hogy tudomása van Teri néni kézíratos önéletírásáról. Az ő biztatására és a *Híd* főszerkesztője, Bori Imre bátorítására mélyedtem el füzetekben, miután bizalmában részesítve (a körülményes visszautat Szivácról Újvidéken át Pancsovára apósoméék telepi házában megéjszakázva folytathatta) utóbb kezembe kaphattam tőle őket. Az általam kijelölt szemelvényeket Kis Mária nagy gondnal legépelte a *Híd*-ban, és a szerzővel való utólagos szövegtisztázó egyeztetések alapján – utóbb olykor kiadóbeli kollégám, a székelykevei P. Nagy István eredeti szóhasználat- és kiejtésbeli jártasságára is támaszkodva – készült el a *Híd* 1988. áprilisi számától 1989. februári számáig közölt nyolcrészes sorozat az önéletírásból.

A folytatásos közlés megszerkesztésében a nótacímek listába szedése és nótaszövegek lejegyzése után elkezdett, két füzet üres lapjaira és egy borító nélküli ívre folytatólagosan írt törzsszöveg volt a vezérfonalam, és felhasználtam hozzá egy külön kisebb füzetét is. A kora gyermekkorától a hányattatások és lelki megpróbáltatások

utáni végleges megállapodásként rögzített állapotig az életívet jó történetsszövevésszel adta vissza bennük. Közlése szerint Teri néni a törzsszöveg megírásába akkor fogott – már egyik felnőtt korú gyermekét is elvesztve a hat közül –, amikor 1974-ben meszelés közben szemébe „leccsent” a mész, s többhetes kórházi kezelésre szorult.

Amikor úgy érezte, mondandója végére ért, nótabejegyzéses megszakítás után a feljegyzésekben Teri néni egyszer csak – újra visszatérve életkezdetéhez – gyermekkori játékaikat idézi fel a gyermeklakodalomig. Valósággal tobzódva bennük veszi sorra őket. Az olvasmányosság kíváncsiát szem előtt tartva, de a szöveg néprajzi érdekességéről sem feledkezve meg ezeknek egy részét alkalmas, az időrendnek megfelelő korábbi helyre illesztettem be a folytatásos sorozatban. Már akkor is szóba került egyébként a kézirat majdani teljesebb közlésének terve. De közbeszólt a történelem. Most végre valóban a teljes szöveg jut el az olvasóhoz, benne például egy falusi gyermekszínjátéknak a folyóiratközlésben mellőzött tündökletes epizódjával.

A gyermeklakodalom leírása ugyanis a szerzőben a saját férjhezmenetelét idézte fel – s vele együtt a korábbi tragédiát, első vőlegénye végétét. A *Hid*-beli sorozatban az életmesélésben ez elé kíváncsított egy részlet a Teri néni által eme meghatározó személyes tragédiájáról a törzsszövegénél évekkel korábban külön füzetben papírra vetett leírásból. A külön szövegbe öntött történetet ebben a könyvben teljes egészében a *Függelék II.* tartalmazza.

A folyóiratbeli folytatásos közlésbe nem került be még csak szövegrészlet sem a többinél szakadozottabban és a törzsszövegből ismerős mozzanatokkal tarkított kisebb terjedelmű töredékből, amelyet egy külön füzet foglalt magában – ezúttal ez is az olvasók elé kerül (*Függelék I.*).

Kezemben járt továbbá egy még kurtább és nyilván a téma folytán is nehezen kibogozható leírás arról, hogyan utaztak el Požarevacra egy bírósági értesítés nyomán, amikor úgy sejtett, hogy horogra akadtak a betörők, akik kirámolták a házukat. (Bizonyítékok híján nem jutottak hozzá káruk megtérítéséhez.) Ez a rövid szöveg időközben alighanem elkallódott Teri néninél.

•

Nem sejtettem akkor, hogy a remélt majdani kötetbe rendezés-kor esedékes aprómunkára a forgandó korban olyannyira fogytán az idő, és hogy csak majd ekkora kihagyással ér el egyáltalán a megvalósulásig.

De hála a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek és Hajnal Jenő állhatatos nyomkeresésének szerencsére itt most mód van rá, hogy Teri néninek – aki már 100 fölött járna – nyelvmegtartó örök időkre visszaelevenedhetnek megmentett szavai.

A kézirat

Sokat elárul (és egyet-mást mindvégig rejtve hagy) az alkotás-lélektani mozzanatokból Erős Istvánné Kovács Teréz egyvégtében, interpunkció, tehát mondattagolás nélkül, de nagy történetiszövvő tehetséggel, uralkodóan bukovinai székely nyelvjárásban, a szerző kétlakiságából következően hébe-hóba más tájnyelvi beszüremlésekkel lejegyzett önéletírása. Elhatározása komolyságáról árulkodik részint, hogy a törzsszövegben (csak itt!) helyyel-közzel saját maga oldja fel nyomban egyes tájszavak és szófordulatok köznyelvi jelentését zárójelben, részint hogy felbukkannak benne az újraolvasás tanújelei: későbbi sorközi pótlások, félreérthetőnek felismert szövegrészletek elszórt javítgatásai (olykor feleslegesnek gondolt ékezet áthúzása is, noha azok hosszúságát nemigen, olykor pedig vegyesen jelzi).

A külön A/5-ös formátumú feljegyzés, szerelmének (tragikus) története (*Függelék II.*) egyébként a legkorábbi keletű írása (1967). Ez is mondattagolás és interpunkció nélküli, folytatólagos, de pár apró mozzanatban, néhol (pl. hosszú magán- és mássalhangzók) egy árnyalatnyival nagyobb köznyelvi fegyelmezettség jellemzi. Nyilván közrejátszott ebben az is, hogy – mint ahogy a szerző rövid bevezetőjéből kiderül – Teri néni (határtalan naivitással) valamilyik népszerű országos, szerb nyelven megjelenő magazin pályázati felhívására küldte be tragikusan végződött „majdnem jegyessége” megörökítését (pályamunkáját tudtommal udvarias mentegetőző levél kíséretében visszaküldték).

A törzsszöveg (1974) Sándor fia M42 osztályos puha fedelű, megfordított füzeté üresen maradt lapjaira beírogatott nótaszövegek és nótacímlista után kezdődik el egyszerűben, a bal oldalon, s amikor a füzet megtelik, töretlenül folytatódik ugyanilyen módon, egy kemény fedelű, vastagabb iskolai füzetnek az üres oldalain.

A törvénytelen gyermek otthontalansága, a szegénység, a Debellács és Hertelendyfalva közötti kétlakiság és a felekezeti szakadék az erjesztői a léleknek, hogy megnyilatkozzék, és persze a ki nem mondható titkok: tragédiáját itt épp csak hogy érinti, egyik gyermekük csecsemőkori haláláról itt nem is számol be, noha megszületését jelzi.

Az önéletírás elgondolt órája a visszafogadott apa halálával utolsót üt, a választott írói zárómondat is ennek megfelelő: „nem te vagy a gazda, az idő a gazda” (144. oldal).

Az önéletíró feladatteljesítés iránti elszántságát, szembesülésének erejét és őszinteségét az ekkoriban feltámadó, tetten érhető hiányérzete pontosan tükrözi. A lezárás után valamikor szükségét látja, hogy (egy zsillettel kivágott oldal után) beszámolót jegyezzen le „kulturéletéről”, bevezetésképpen csodálatos leírását adva korai szenvedélyes kísérletezésüknek az alakoskodással és a falusi színjátszás élményének feledhetetlen rögzítésével a befogadó és a rajongó szemszögéből. Ez a rövid szakasz ezután, nagy gyorsan, kissé kényszeredetten kikerekített fejtegetésbe torkollik a családi révbe érés akartan felidézett idilljéről.

Az innentől kezdve egy külön (franciakockás) ívre rótt feljegyzéseket szintén pár (ismét képzeletmozgató szerepű) nótamentó és egy Debellácson hallott vulgáris mondóka indítja el, nyomban az utána következő, bal felőli, páros oldalon. A visszagondolás mardosó kétlakisága az, ami továbbírásra készíti, ezt meg is fogalmazza itt. A javítgatások jellege arról tanúskodik, hogy a törzsszöveggel szervesen egybetartozik ez a rész. A határtalan bőséggel előtolakodó gyermekjátékok leírásának áradatával nyilván mintegy a kollektív lélekbe keres visszautat az árvaságot oly sokszorosan megszenvedett szerző, aki a bukovinai székely kirajzás sarja és törvénytelen gyermek, s akinek a katolikusok és reformátusok egyenetlenkedése is

nyomot hagy lelkében. Az emlékezetben – íróilag persze terméke-nyítően – váratlanul fájdalmasan felfeslik az életút idillje is, amikor a gyermeklakodalom ceremóniájának leírását a saját lakodalma és a korábbi tragédiának egy ott lejátszódott incidens általi ünneprontó felelevenítése követi.

A függelékek

A *Függelék II.* ilyenformán Erős Istvánné Kovács Teréz önéletrírásának valójában a legkorábbi darabja, amelyben a nagyközönségnek szánva, de sután, visszavenni szándékozott kitárulkozással, a személyesség jegyében, de a családi vonatkozások elkendőzésének fenn-tartásával élt volna a szerzőjük. A kötet logikai ívében, úgy vélem, mégis itt a helye, hiszen az tárul föl benne végül, ami rejtett, hallgatólagos élményháttere a hagyományörökítés és az életút-ábrázolás határmezsgyéjén szövődő eleven, valóságosan is írói vállalkozásnak minősíthető szövegnek.

Nem állapítható meg teljes bizonyossággal a töredékként a *Függelék I.* alá csak itt felvett, a törzsszövegben leírtak egyik-másik mozzanatát is magával sodró, külön, puha fedelű, sima füzetbe foglalt feljegyzések keletkezési ideje. A szöveg ráadásul – újra csak baloldalt, a borító belső felén – mondat közepén indul (csonkaságának okát nem ismerem), utána pedig – a talán túl elevenbe vágónak ítélt, és ezért zsilettel kivágott, fűzőközeli kevés maradványból ez világosan megállapítható – néhány kivonalazott lapot is magába foglalt eredetileg. Mindenesetre kislánya, Teruska itt aprólékosan leírt kikúrálására úgy hivatkozik (a törzsszöveg 166. oldalán), mint amiről „valamelyik oldalon” írt már. (De ez feltételelesen a saját, korábban leírt gyógyítására is vonatkozhatna.) A kihásított lapokon pedig vélhetőleg az eredetileg idillikusnak rajzolt családi boldogság fonákja kezdte üldözni, hiszen eme kihagyás előtt éppen az anyósával támadt viszálykodás ecsetelésébe kezdett bele, és a torzsalkodásokat részletezi a folytatásban is. Amikor a szövegben Rudolf fia születéséhez ér, akkor pedig a kézíraton árulkodó nyomot hagy a megrendültség: nyilván valamekkora időbeli megszakítással, kisebb betűkkel,

tömörtebb sorokkal folytatja, beszámol a fiúcskának a törzsszövegben említés nélkül hagyott korai haláláról. (A felindultság hatására itt a hónapokat szövegszerűen el is téveszti!) Az élettények nagyon nagy léptékkal haladó itteni összefoglalásának a lezárása sem kevésbé fájdalmas: Teruska lányának 36 éves korában bekövetkezett haláláról, unokái Németországba kerüléséről számol be benne, és ezzel a végére is ér, a szöveg megszakad. Ebből következően a friss gyászélmény miatt mindenképpen 1970 utánra lehet datálni ezt a leírást. Talántán valamiképpen a nyitja lehet az önéletírás kiteljesedésének ez a csonka füzet, amelyet a sok benne foglalt tömény keserűség miatt magamban afféle „ürömkapszulának” neveztem el. Ez lehetett a mélypont, ahova végül az ember elér. De kinek állna hatalmában mentesíteni a mélypont megélésétől? Milyen alkuval? Mert alig pár év, és 62 évesen – önéletírása magával sodró lendülete tanúsítja – szárnyakat kap a meséléshez. Nincs visszakozz.

Olybá tűnik, hogy onnantól, amikor ezután a közmondással („nem te vagy a gazda, az idő a gazda”) pontot tesz élete leírására, Teri néni egész lelkével – mintegy mentségképpen – a beavatások felé fordul, amelyekben a szépség és a fájdalom a legnagyobb intenzitással hatol át a lélek burkán utat keresve kifelé vagy elfogadására késztetve, befelé. (Jellemző módon meghatározó jegye önéletírásának, hogy legkorábbi emlékeitől kezdve vissza-visszatérően megragadják az életveszély, az ólálkodó elmúlás képzetei és jelenetei.) A gyermekkori színjáték, a gyermekjátékok, a gyermeklakodalom, a saját beavatódás a szerelem és házasság által az álmodott és megghiúsult boldogságkeresésbe – mind egy-egy lépcsőfok az életbölcsség és megtisztulás felé a megtörtségben. Felnőtt gyermeke elvesztése előhívta a véreből sarjadt kisgyermek elsiratását is, zátonyra futtatva panaszszavakba torkolló emlékidézését.

És innentől a kollektív emlékezet idilljének felidézése az alakoskodás elementáris élményének újraélésével együtt – visszavezeti megint élete leggyötrelmesebb titkához. Nincs menekvés, nincs feloldozás. De van a mások élete, vannak más életek, és van másik élet. Van remény.

•

Mindezzel együtt és épp ezért volt nekem (és maradt mindmáig) megtalált, erős életigenlő érv Teri néni életsorsa saját elmondásában arra, hogy általa is visszhangra találjon a nem elégszer hangoztatott felismerés: milyen nagy életrevalóság és életre érdemesültség jellemezte mindig – szegénységben, szorongatottságban, sorsüldözöttségben is – a magyar népnek azokat a más, nagyobb, önérzetesebb vagy simulékonyabb részei által sokszor elfeledett, elhanyagolt, lesajnált, semmibe vett, olykor saját maga által is kishitűségbe hanyatló elemét, amelynek az országba mindenfelől befutó, s vidékükön egybeömlő folyók – a Dráva, a Duna, a Tisza – alsó szakaszának vidékét adatott meg lakni.

Megjegyzések

A folyó szöveg mondatokra és bekezdésekre tagolásán, az interpunkció bejelölésén túl a szövegrendezésben a legszükségesebb köznyelviesítésre szorítkoztunk, csak a nyilvánvaló betűkihiagyásokat pótoltuk, és megtartottuk a szerző zárójeles pótlásait, szómagyarázatait is. (Egy mellőzött túlzás: a szerző úgy észleli pl., hogy az orgona netán virágnévnek is érthető, ezért utólag jelzi, hogy hangszerre gondolt – de természetesen nem érzi szükségét a számára magától értetődő *karamiszla* feloldásának.) A szükséges szerkesztői pontosítások és feloldások szögletes zárójelbe kerültek. A kimaradt, avagy a szövegértéshez nélkülözhetetlen szavak, a szélesebb olvasóközönségnek kevésbé ismert földrajzi nevek és – külön szójegyzék híján – tájszavak (bővebb magyarázat nélküli) feloldása is ide tartozik. A nyelvjárásban járatlan olvasó érdeklődésére is számítva, könnyebb eligazodása kedvéért (legalább az első előfordulásakor) olyan tájnyelvi szóhasználatot is feloldottunk, mint például a székelek szóhasználatában általánosan, 'fog, talál' jelentésben használt kap vagy a régi népnyelvben eléggé általánosan 'fér' értelemben használt tér (eltér = elfér).

Az ékezetek vagy hangzóanyag tekintetében ingadozó írásképi változatokat is híven követi a nyomtatott változat (völegény és völegén, skatulya és katulya, függöny és függön, jönnek és jönnek).

Nem bolygattuk a következetesen régiesen írt sohse, oh alakot. Az elfogadott köznyelvi írásképet használjuk viszont a kiejtésben is ingadozó vót/volt, föld/föld, dóga/dolga stb. szóalakokban (a kéziratban l-lel írt földön is szerepel) vagy a köznyelvben is rendre hasonló nagysága/naccsága esetében, valamint – a jobb olvashatóságért – a nála következetesen mind, mindha alakban szereplő mint, mintha hasonlító kötőszó, utalószó tekintetében. Ilyen helyreállításnak vetettük alá a nyilván még odahallottan középzárt vagy elnyújtott (hosszú) e lejegyzésének szándékából fakadó ékezetátvetéseit (névét helyett nála névet, szépen/szepén, elvegyék/elvégyek, nehéz/néhez). A kéziratban a -ban/-ben toldalékolás a szerző tollán következetesen a népnyelvben élő beszédben is általános -ba/-be rövidüléssel jelenik meg nyilvánvalóan tükrözve a feltételezhető kiejtést. Az -n hiátusát ebben a szélesebb olvasóközönségnek is szánt kiadásban a megfelelő helyen mindig jelezzük.

A szerző kései meseközlői utóéletéhez tartozó érdekes adat: az Új Nautilus irodalmi portál 2012-ben az utószó elején említett kötet címadó meséjét (a Penavin Olga féle gyűjtötte eredeti változatában) érdemesnek találta egy aktualizált értelmező pályázat lebonyolítására. Ennek részleteit az olvasó megtalálja az interneten (a mese: <http://ujnautilus.info/a-pelikanymadar/>; a pályázat: <http://ujnautilus.info/ujnautilus-palyazat/> ; a pályázat eredménye: <http://ujnautilus.info/a-meseld-ujra-palyazat/> és az első helyezett novellája: <http://ujnautilus.info/farkas-balazs-a-negyedik-2/>).

Bognár Antal